

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.974+343.123.12

Азаров Максим Юрійович – старший науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

Захист учасників кримінального судочинства від тиску та посягань організованих злочинних угруповань, як гарантія здійснення правосуддя

У статті досліджено проблемні питання, пов'язані із захистом учасників кримінального судочинства від тиску на них організованих злочинних угруповань під час здійснення правосуддя.

Ключові слова: організована злочинність, забезпечення безпеки, учасники кримінального судочинства.

Постановка проблеми. Здійснення справедливого правосуддя є однією з важливих функцій правової держави. Суспільно-політичні та соціально-економічні реформи, що відбуваються в Україні, формують принципово нову державну структуру й громадянське суспільство. На конституційному рівні, у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві України закріплені гарантії незалежності та недоторканості суддів й інших учасників кримінального судочинства. Вони є важливою умовою розбудови демократичного суспільства, оскільки ефективність правосуддя багато в чому залежить від того, наскільки надійно захищені учасники кримінального судочинства, від будь-якого впливу, особливо з боку організованої злочинності [1].

Боротьба з організованою злочинністю передбачає досягнення мети – встановлення контролю над нею, її локалізацію, нейтралізацію та ліквідацію; усунення причин і умов існування організованої злочинності.

Відповідна мета досягається завдяки проведенню системи заходів щодо виявлення, запобігання, нейтралізації, припинення, протидії, усунення, розслідування причин, умов і наслідків, що супроводжують процес виникнення розвитку та розповсюдження організованої злочинності [2].

Захист учасників кримінального судочинства від тиску та посягань організованих злочинних угруповань є складовою частиною відповідної системи, її формою і змістом, напрямом підвищення ефективності підтримання правопорядку в державі, покращення міжнародного співробітництва у боротьбі з транснаціональною злочинністю.

Світовий досвід свідчить, що приблизно вісім із десяти підсудних визнаються винними і засуджуються до значних строків позбавлення волі, якщо на суді свідчення дають свідки, щодо яких були застосовані заходи захисту.

Однією з головних причин латентності злочинності, насамперед організованої, є те, що інформація про вчинені злочини не надходить до правоохоронних органів, оскільки громадяни, побоюючись розправи з боку злочинців, не вірять у спроможність їх захисту від протиправних посягань.

Усе частіше доводиться зустрічатись з тим, що не тільки свідки, а й нерідко самі потерпілі, не бажають інформувати про відомі їм дані щодо злочинів з мотивів боягузтва та зв'язуватись з правоохоронними органами, особистої зацікавленості.

Наявні факти, коли виникають труднощі при призначенні складу суду для розгляду кримінальних справ про особливо тяжкі злочини. Існує проблема анонімного провадження експертиз у зв'язку з необхідністю уникнення погроз та шантажу щодо експертів.

Таким чином, сьогодні особливого значення набувають питання забезпечення недоторканності осіб, які можуть надати допомогу слідству у виявленні злочинів, тобто – їх захисту від погроз і посягань, забезпечення права на захист, безпеку.

Безпека учасників кримінального процесу привертала і привертає увагу багатьох учених, оскільки є важелем, який передбачає забезпечення достатніх умов для повного, всебічного та об'єктивного встановлення всіх обставин справи.

Дослідження цієї проблеми в Україні на монографічному та дисертаційному рівнях започаткували В. С. Зеленецький та М. В. Куркін. Окремі аспекти забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, розглядали українські та зарубіжні вчені: А. Н. Ахпанов, В. П. Бахін, В. І. Бояров, Л. В. Брусніцин, В. К. Весельський, В. В. Войников, В. І. Галаган, В. В. Гевко, О. В. Гогусь, Ю. В. Гуцуляк, О. Ю. Спіхін, Є. В. Жаріков, О. О. Зайцев, Н. С. Карпов, Є. Є. Кондратьєв, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, А. О. Ляш, В. Т. Маляренко, М. В. Новикова,

Т. І. Панасюк, Н. В. Пелипенко, М. А. Погорецький, К. О. Ромодановський, С. М. Стахівський, А. А. Тимошенко, Р. Р. Трагнюк, В. М. Тертишник, О. В. Усенко, В. Я. Шапакидзе, Л. М. Шестопалова, С. П. Щербя, А. А. Юнусов, С. О. Янін та ін.

На сучасному етапі перед Україною стоїть завдання привести національне законодавство у відповідність з міжнародними та європейськими стандартами щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Одним із аспектів дослідження є вивчення міжнародного досвіду, аналіз вітчизняної практики та удосконалення чинного законодавства України, що сприяло б ефективній діяльності уповноважених законом органів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб [3].

Основний зміст. Держава гарантує непорушність правових норм у сфері відносин приватних осіб, включаючи безпеку у відносинах між особами, тобто основне право на безпеку.

Захищеність особи від протиправних посягань знаходиться у прямій залежності від урахування специфіки ситуацій та вибору заходів, які відповідають вимогам забезпечення безпеки конкретних осіб.

Організаційно-правовими факторами щодо створення системи державного захисту учасників кримінального процесу є:

- соціальна цінність нормального функціонування судової і правоохоронної системи;
- реально існуюча потреба держави в оптимізації здійснення тих функцій, які виконують учасники кримінального судочинства;
- підвищена ефективність роботи як працівників дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду, так і інших суб'єктів кримінального процесу.

Ефективність відповідної системи знаходиться у прямій залежності від регламентації як правового положення названих суб'єктів при здійсненні покладених на них функцій, так і всіх сторін діяльності компетентних органів.

Закон України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”, що набув чинності 4 квітня 1994 року, гарантує особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві (тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні злочинів, а також у судовому розгляді кримінальних справ), здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист їх життя, житла, здоров'я та майна від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя [4].

Об'єктами злочинних посягань стають права та інтереси осіб, які володіють інформацією, що представляє цінність для кримінального судочинства.

Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)

чинства, порядок державного регулювання кримінально-процесуальних правовідносин. Проблемна ситуація виникає у зв'язку з небезпекою вчинення протиправних дій, що виходять від членів організованої групи, їх знайомих, ділових партнерів, родичів, членів сімей, корумпованих чиновників або погрози їх скоєння щодо конкретного учасника (свідка, члена організованої групи, котрий розкався, тобто підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, цивільного позивача та його представника), а також суб'єктів (спеціаліста, експерта, перекладача, понятого) криміналістичної діяльності по розкриттю і розслідуванню злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, членів їх сімей, близьких родичів.

Категорії осіб, які потребують захисту в кримінальному судочинстві, складають дві основні групи:

а) працівники правоохоронних органів (слідчі, дізнавачі, судді, оперативні працівники, експерти тощо), працівники Антимонопольного комітету;

б) потерпілі, свідки, підозрювані, обвинувачені та особи, які можуть сприяти виявленню злочинної діяльності (насамперед груп та угруповань), а також родичі й близькі осіб з названих двох категорій.

Основна відмінність між спрямованістю впливу на ці групи осіб полягає в тому, що стосовно першої групи мета – не дати будь-що здійснити, а другої – не допустити надходження інформації або викривлення її.

Необхідно відмітити масовість посягань і впливу на учасників процесу з другої групи.

Злочинна діяльність організованих злочинних угруповань після затримання та арешту найбільш активних їх членів не припиняється. Характерним є здійснення спроби тиску приховано від правоохоронних органів з їх боку на хід слідства. Свідки та інші учасники кримінального судочинства підпадають під могутній прес погроз та підкупу, постійно знаходячись у стані страху за своє життя, здоров'я, гідність та майно, для них завжди існує загроза, що вони будуть залишені державними органами напризволяще.

Найчастіше ж протидія законному ходу слідства по злочинах, учинених у складі організованих злочинних груп, а також злочинів, учинених окремими членами організованої злочинної групи, проявляється у таких напрямках:

– витік інформації про хід і результати слідства з наступним використанням цієї інформації лідерами організованих злочинних груп та їх кримінальним оточенням для знищення доказів, у тому числі залякування, підкуп (в окремих випадках – фізична ліквідація) потерпілих і свідків;

– навмисне затягування виконання окремих слідчих дій з метою звільнення лідерів і членів організованої злочинної групи з-під варті на етапі попереднього слідства.

Протиправний вплив на свідків та інших учасників процесу обвинувачені та інші зацікавлені особи здійснюють для того, щоб забезпечити звільнення затриманого або заарештованого з-під варті; знищення, зміну, переховування предметів і документів, котрі могли б служити засобами до виявлення злочину, встановлення фактичних обставин справи, викриттю винних; внесення в офіціальні документи кримінального судочинства неправдивих відомостей та висновків; закриття кримінальної справи, виправдання винних або пом'якшення їх покарання та ін.

Весь хід розслідування таких справ – це постійний тиск. Подібні угруповання дуже часто обслуговуються на найвищому рівні, в них висококваліфіковані адвокати, причому постійні. Ця обставина, а також нехтування ними норм адвокатської етики, норм кримінального права дає змогу стверджувати, що ці адвокати також є членами відповідних злочинних угруповань. Деякі з них діють незаконними методами, піддають тиску потерпілих, їх сім'ї, залякують людей. На жаль, цей момент досі не врегульовано в кримінальному законодавстві. Тиск оснований на недосконалоості нашого законодавства і триває протягом не тільки слідства, а й розгляду справи в суді.

Види та способи здійснення злочинних посягань і протиправного впливу на учасників кримінального судочинства:

- переслідування з метою здійснення психічного впливу, який виражається у залякуванні, погрозі вбивством, знешкодженням особистого майна, глумлінням над престарілими і малолітніми та ін;
- підкуп або спроба підкупу;
- умисне знищення або пошкодження особистого майна;
- викрадення родичів або інших близьких;
- інші способи протиправного впливу на осіб, які беруть участь у кримінальному процесі.

Нерідко злочинці не обмежуються лише однією формою впливу, в тому разі, якщо він не дав очікуваного результату, застосовують інший, з їх точки зору, більш ефективний. При цьому вони можуть діяти через посередників або спеціально найнятих людей як у прямій, так і анонімній формі, деморалізуючи учасників процесу, які бояться розправи і, які не вірять у захист правоохоронних органів.

Вплив на учасників кримінального судочинства може бути направлений і через близьких осіб, а саме:

- близьких родичів (батьків, дітей, усиновителів, рідних братів і сестер, дідусів, бабусь, онуків, а також дружини або чоловіка);

Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)

– інших осіб, що знаходяться у родинних стосунках, але не віднесені законодавцем до числа близьких родичів;

– друзів, заручених, а також осіб, які знаходяться у фактично подружніх стосунках і ведуть спільне господарство.

До основних напрямів і заходів захисту належать:

а) правові, що включають дві підгрупи:

– кримінально-правові (встановлення відповідальності та посягання на життя, здоров'я та майно осіб, яких захищають);

– кримінально-процесуальні (удосконалення процедури отримання інформації від поінформованих осіб);

б) соціально-економічні (надання можливості змінити біографічні дані місце проживання та роботи державне забезпечення родини в разі смерті особи, яку захищають тощо);

в) фізичні (надання охорони, технічний захист жилих і службових приміщень тощо).

Зарубіжний досвід свідчить, що спеціальні заходи захисту учасників кримінального судочинства мають місце у країнах, де держава реально приділяє увагу питанням боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Відповідний інститут прийнято як ефективний інструмент забезпечення кримінального судочинства, отримання оперативної інформації і забезпечення ефективної бази доказів у кримінальній справі в основному проти організованих злочинних груп, угруповань.

Держава бере на себе зобов'язання забезпечити безпеку і добробут особи, яка піддається ризику в результаті надання допомоги у провадженні судочинства.

Заходи безпеки набувають свого поширення шляхом розвитку кримінально-процесуального та кримінального законодавства і вдосконалення організаційно-правового механізму регулювання суспільних відносин.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що найбільший ефект по забезпеченню безпеки у справах, пов'язаних з організованою злочинністю у західних країнах, досягається шляхом використання комплексу організаційно-правових, кримінально-правових, кримінально-процесуальних заходів, у тому числі й запровадженням інституту захисту учасників кримінального судочинства.

Прийняття державних програм у відповідній сфері дозволяє нормативно-правовим шляхом закріплювати основні напрями впливу на процеси, які є об'єктом дії національної системи безпеки в цілому; реалізовувати положення щодо забезпечення прав та інтересів громадян у безпеці; акцентувати увагу на імовірних проявах організованої злочинності та корупції, варіантах застосування заходів проти них, а також критерії їх оцінки.

Таким чином, у правовій державі пріоритет закону повинен доповнюватися надійним механізмом правового захисту особи. Заходи безпеки набувають свого поширення шляхом створення ефективних системних організаційно-правових, кримінально-правових, кримінально-процесуальних заходів для безпечного виконання учасниками процесу своїх обов'язків.

Сучасні соціально-економічні та фізичні заходи захисту, поперше, недостатньо надійні (охороняти завжди та усюди неможливо, а зникнути у масштабах нашої країни нескладно, особливо з урахуванням можливості організованої злочинності). По-друге, держава нині не має надійних та ефективних заходів захисту. Так, у ст. 12 Закону України "Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів" йдеться про вирішення питань переселення до іншого місця проживання. Надання жилої площі, матеріальної допомоги забезпечується у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Які можливості у нашої держави для реалізації цих заходів на даний час? Практично малі. Так, навіть простий у здійсненні захисту засіб у вигляді забезпечення особистої охорони не реалізується або при цьому від особи, яку захищають, вимагають оплати "охоронних послуг" [5].

Аналіз чинного законодавства та узагальнення слідчої практики свідчить про реальну можливість більш широкого застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства як при розслідуванні кримінальних справ, так і на стадії судового розгляду. Саме в удосконаленні механізму правового регулювання відносин безпеки містяться можливості реалізації поставлених завдань [6].

Сьогодні правоохоронними органами констатується значне розповсюдження фактів активної протидії здійсненню правосуддя в кримінальних справах про злочини, вчинені організованими угрупованнями. Узагальнений аналіз судових розглядів таких кримінальних справ показав, що шляхом погроз, підкупу чи насильницьких дій організовані злочинні угруповання здійснюють прямий тиск на хід досудового слідства та судового розгляду. Це пов'язано з тим, що у зазначеній категорії справ обвинуваченими та їх найближчим оточенням є кримінальні авторитети, які, використовуючи свої корумповані зв'язки в різних гілках влади, правоохоронних органах, матеріально-технічне забезпечення та в комплексі з іншими чинниками, в змозі вплинути на неупереджене, об'єктивне розслідування та судовий розгляд кримінальних справ.

Існуюча в Україні система організаційно-правових, кримінально-правових і кримінально-процесуальних заходів щодо захисту учасників кримінального процесу від тиску та посягань організованих злочинних угруповань має на меті мінімізувати небезпечні фактори впливу організованої злочинності та корупції на суспільні процеси, стан

розвитку суспільства, позбавлення організованих злочинних формувань, організованих груп соціально-політичного, соціально-правового, соціально-економічного, соціально-психологічного підґрунтя. Завданнями зазначених заходів є – швидке та повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування законодавства з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності та жоден невинний не був покараний.

Виходячи з цього, знаходження нових форм, шляхів підвищення ефективності захисту учасників кримінального процесу від тиску та посягань організованих злочинних угруповань набуває особливого значення.

Найбільш ефективною й перспективною формою реалізації завдань у відповідній сфері можна визнати впроваджену в практику правоохоронних органів систему оперативного супроводження кримінальних справ. В умовах сьогодення вона набуває все більшого значення не лише на стадії досудового слідства, а й судового розгляду до моменту набуття вироком суду законної сили.

Супроводження кримінальних справ відносно ОЗУ здійснюється шляхом використання заходів:

- створення по кримінальних справах з ознаками ОЗУ спеціальної слідчо-оперативної групи (до неї входять слідчі відділу по розслідуванню злочинів, учинених організованими групами, оперативні працівники підрозділу, який виявив злочин, і співробітники УБОЗу);

- підготовки та направлення до оперативних підрозділів, суду матеріалів відносно активних членів і лідерів ОЗУ по кримінальній справі;

- щоденного відстеження спеціально закріпленим працівником слідчого відділу по розслідуванню злочинів організаційних, процедурних питань (надходження справи до прокуратури, затвердження обвинувального висновку, надходження справи до суду, з'ясовується, якому судді доручено справу, дата початку судового розгляду тощо);

- проведення розробки після направлення кримінальної справи до суду оперативних заходів підрозділом, який буде продовжувати подальше оперативне супроводження справи в суді, до винесення вироку суду. Оперативні заходи включають: отримання інформації, документування протиправних дій, вжиття заходів по нейтралізації та профілактиці недопущення протиправних дій;

- надання судді необхідних даних про оперативне супроводження справи;

- здійснення у разі необхідності примусового приводу свідків або надання іншої допомоги з боку оперативних підрозділів;

- підтримання зв'язку, слідчим організаційно-аналітичного відділу з судами, при необхідності – особистого відвідування судових за-

сідань з метою постійного отримання та оновлення інформації про хід судового розгляду справ;

– аналіз слідчим при наявній інформації про здійснення тиску на учасників процесу, впливу на суд обвинуваченою стороною, вжиття відповідних заходів по документуванню, реагуванню та нейтралізації активної протидії законному ходу судового розгляду із застосуванням легалізованої інформації, наприклад: через засоби масової інформації;

– з питань реагування на незаконні дії та рішення суду й прокурора, який підтримував обвинувачення по результатах судового розгляду, вносяться пропозиції до прокуратури.

Заздалегідь вжиті заходи оперативного супроводження надають можливість своєчасно та адекватно реагувати на протиправну діяльність організованих злочинних угруповань, свідкам і потерпілим, не дивлячись на вчинення відносно них тиску, – відстояти свою позицію у справі та забезпечити об'єктивний розгляд кримінальних справ у судах.

Узагалі, сукупність передбачених заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, наближена до ідеалу, але ефективність конкретно взятого заходу та всіх у цілому полягає в можливості їх застосування, а це: правовий, процесуальний, організаційний, психологічний, морально-етичний, технічний, фінансовий та інші аспекти.

Таким чином, роблячи висновок, варто зазначити, що основним напрямом підвищення ефективності захисту учасників кримінального процесу від тиску та посягань організованих злочинних угруповань є вдосконалення координації зусиль державних органів законодавчої і виконавчої гілок влади, органів влади та управління на місцях, а також недержавних органів у наданні допомоги з реабілітації, юридичної та психологічної підтримки.

Практика кримінального судочинства показує необхідність розвитку кримінально-процесуальних положень у напрямі захисту учасників кримінального судочинства.

Аналіз даних, отриманих під час проведення дослідження, свідчить, що правове забезпечення осіб, які сприяють кримінальному судочинству, знаходиться поки на низькому рівні або носить декларативний характер. Потерпілі й свідки, крім небажання з'являтися до суду, в багатьох випадках змушені відмовлятися від попередніх показів (особливо по кримінальних справах із ознаками ОЗУ).

Високий рівень латентності організованої злочинності, відсутність необхідних критеріїв оцінки роботи оперативних працівників, у тому числі спецпідрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, не дають можливості порівнювати статистичні дані відповідних правоохоронних органів з реальною криміногенною обстановкою, що склалася по лінії боротьби з організованою злочинністю.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 35. – Ст. 358.
3. Гриньків О. О. Застосування заходів безпеки учасників кримінального судочинства: вітчизняна практика та світовий досвід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. О. Гриньків ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 20 с.
4. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
5. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
6. Судові та правоохоронні органи України : зб. законодавчих та нормативних актів. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2003. – 472 с.

В статье исследованы проблемные вопросы, связанные с защитой участников уголовного судопроизводства от давления на них организованных преступных группировок во время осуществления правосудия.

Problem questions, related to protecting of the participants of criminal trial from pressure on them of the organized criminal groups during the realization of justice, are investigated in the article.

Стаття надійшла до редакції журналу 12 червня 2012 року.